

ПРАДУКТЫЎНЫЯ ТЫПЫ СЛОВАЎТВАРЭННЯ НАЗОЎНІКАЎ NOMINA LOCİ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Па паходжанню, ужыванню і словаўтварэнню назоўнікі *nomina loci* з'яўляюцца даволі неаднастайнай лексічнай групай. Яна характарызуецца тым, што колькасць слоў, якія ў яе ўваходзяць, не застаецца нязменнай, а ўвесь час павялічваецца. Але трэба адзначыць, што колькасны рост у розных падгрупах не аднолькавы.

У адных групах (гл., напрыклад, словы са значэннем 'тып мясцовасці', 'частка жыллага памяшкання', 'жыллё для жывых істот') зусім не адбываецца папаўнення новымі словамі ці назіраюцца адзінкавыя выпадкі з'яўлення новых членаў гэтых груп. Гэта звязана з тым, што ў іх сканцэнтраваны назвы месцаў даўно засвоеных, вядомых, даўно атрымаўшых сваё найменне. І калі гэтыя групы слоў папаўняюцца, то часцей за ўсё словамі іншамоўнага паходжання.

Найбольш рухомай у колькасных адносінах з'яўляецца група слоў, якая называе разнастайныя нежылыя памяшканні. Яна безупынна папаўняецца новымі словамі. Гэта звязана з тым, што ў гэтай групе сканцэнтраваны назвы такіх памяшканняў, якія пастаянна з'яўляюцца, відазмняюцца, і кожнае новае памяшканне мае патрэбу ў назве. Экстралінгвістычны фактар, такім чынам, выконвае галоўную ролю ў папаўненні новымі членамі лексікі са значэннем 'памяшканне'. Асабліва шмат новых найменняў выяўляецца ў групе слоў, якія называюць памяшканні: 1) па дзеянню, якое ў ім адбываецца (*гартавальня, давільня, дубільня, адпачывальня, сховань, пякарня, смалярня, трапільня, фарбавальня*); 2) па прадмеце, які знаходзіцца ў памяшканні ці вырабляецца ў ім (*азейня, цвікарня, паперня, чабурэчная, малачарня, бляхарня, дзягцярня, зернясховішча*); 3) па асобе, для якой прызначана памяшканне (*мэрыя, старожка, качагарка, дыспетчарская*).

На працягу стагоддзяў для фарміравання лексікі з агульным значэннем 'месца' выкарыстоўваліся амаль усе асноўныя спосабы беларускага словаўтварэння, якія забяспечваюць магчымасць утварэння новых слоў на аснове існуючага моўнага матэрыялу. У цэлым можна вылучыць наступныя спосабы словаўтварэння назоўнікаў *nomina loci* ў сучаснай беларускай мове: 1) лакатывы суфіксальнага спосабу словаўтварэння (*раздзявальня, прыбудова, выцвярэзнік, дэльфінарый, цяпліца, асабняк, такавішча, зімоўе, адсек, загон*); 2) лакатывы прэфіксальна-суфіксальнага спосабу словаўтварэння (*прылазнік, паддашша, прысценак, узгор'е, завулак,*

пералесак, загараддзе, міжрэчка); 3) лакатывы спосабу канверсіі (кандуктарская, раздатчая, прыёмная, ардынатарская, сасісачная, аперацыйная, сартавальная, прамыўная, праходная); 4) лакатывы спосабу складання (нотадрукарня, сіласасховішча, чарвяводня, паўвостраў, лесастэл, кумысальчэбніца, вуглямыйка, піваварня, льносушылка); 5) лакатывы прэфіксальнага спосабу словаўтварэння (субтропікі, прыгарад).

Самым пашыраным спосабам утварэння назваў месца ў беларускай мове з'яўляецца марфалагічны спосаб, у прыватнасці суфіксальны, які вядомы ўсім славянскім мовам яшчэ са старажытных часоў. Матывавальнымі асновамі вытворных назоўнікаў – назваў месца выступаюць пераважна назоўнікі з рознымі значэннямі, дзеясловы і некаторыя прыметнікі.

Дастаткова актыўнай матывавальнай базай з'яўляецца намінацыйная база. Яна пераважае ў групах лексем з агульным значэннем адкрытай прасторы і ў некаторых групах лексем з агульным значэннем закрытай прасторы. Намі выдзелены наступныя словаўтваральныя тыпы: N+-нік (могільнік, ягаднік, трусятнік, мякіннік), N+-н(я) (трунярня, малпоўня, бляхарня, кнігарня), N+-к(а) (сталярка, старожка), N+-арый (віварый, сальарый, альпінарый), N+-ств(а) (пасольства, консульства), N+-ніц(а) (рызніца, жытніца, грабніца), N+-ур(а) (камендатура, прэфектура), N+-ат (пансіянат, камісарыят, рэктарат), N+-ін(а) (лугавіна, баліцэвіна, баравіна), N+-ішч(а) (аўсянішча, пневішча, дварышча, логавішча), N+-іж(а) (мэрыя, епархія, мітраполія).

Значная колькасць дэнамінацыйных суфіксальных утварэнняў уваходзіць у склад словаўтваральных тыпаў N+-ішч(а), N+-н(я) з разнастайнымі прыватнымі лакатыўнымі значэннямі.

Словаўтваральны тып N+-ішч(а): а) «Участкі расліннасці» (жытнішча, бульбянішча, аўсянішча); б) «Тэрыторыя, функцыянальна абмежаваная» (дварышча, азярышча).

Словаўтваральны тып N+-н(я): а) «Памяшканні для жывых істот» (канюшня, галубятня, малпоўня); б) «Установы, прадпрыемствы па відзе дзейнасці, якая ў іх адбываецца» (алейня, кнігарня, рымарня, ролія, капцельня).

Словаўтваральны тып N+-нік: а) «Участкі расліннасці» (бярэзнік, каніплянік, ягаднік); б) «Тэрыторыя, функцыянальна абмежаваная» (тарфянік, могільнік); в) «Памяшканні для жывых істот» (галубятнік, авечнік, цялятнік); г) «Памяшканні бытавога прызначэння» (карэтнік, дровотнік).

Большай часткай суфіксальных лакатываў-дэнамінацый з'яўляюцца лексемы, якія абазначаюць адкрытую, умоўна абмежаваную прастору.

Значную колькасць лексем з агульным значэннем месца складаюць дэвербатывы. Намі выдзелены наступныя словаўтваральныя тыпы: V+-льн(я) (фарбавальня, мяльня, давальня), V+-н(я) (апарня, сушня, лежня), V+-к(а) (курылка, звалка, дзялянка), V+-нік (адстойнік, выцвярэзнік, запаснік), V+-о (загон, адсек, заліў, прасека), V+-ок (каток, садок, прыпынак), V+-ішч(а) (лежбішча, стрэльбішча, вучылішча), V+-іж(е) (качэўе, гняздоўе, зімоўе), V+-нб

жытлань, прыстань), V+ -ух(а) (развалюха), V+ -ан (будан), V+ -лл(ё) (жыллё), V+ -тл(о) (жытло).

Большасць лакатываў-дзвербатываў утворана пры дапамозе словаўтваральных тыпаў V+ -льн(я), V+ -нік, V+ -ішч(а).

Словаўтваральны тып V+ -льн(я): а) «Установы, прадпрыемствы па віду дзейнасці, якая ў іх адбываецца, і іх часткі» (плавільня, мачыльня, прадзільня, машыня); б) «Жыллё чалавека і яго часткі» (спальня, вітальня); в) «Тэрыторыя, якая з'яўляецца вынікам дзейнасці чалавека» (капальня).

Словаўтваральны тып V+ -нік: а) «Установы, прадпрыемствы па віду дзейнасці, якая ў іх адбываецца» (размеркавальнік, працвярэзнік, выцвярэзнік, дэстойнік, запаснік); б) «Памяшканне для жывых істот» (зімоўнік).

Словаўтваральны тып V+ -ішч(а): а) «Установы, прадпрыемствы па віду дзейнасці, якая ў іх адбываецца» (вучылішча, судзілішча); б) «Тэрыторыя, якая з'яўляецца вынікам дзейнасці чалавека» (стрэльбішча, селішча); в) «Тэрыторыя, якая з'яўляецца месцазнаходжаннем жывых істот» (такавішча, нерасцілішча).

Суфіксальныя лакатывы-дзвербатывы складаюць, перш за ўсё, групу лексем са значэннем закрытай, абмежаванай прасторы.

Сучаснас разуменне прадуктыўнасці не з'яўляецца тоесным яе традыцыйнай трактоўцы ў выключна колькасным аспекце. Як адзначае М. Докуліл, «пад прадуктыўнасцю словаўтваральнага тыпу, падтыпу і г.д. мы разумеем далей здольнасць гэтага тыпу, падтыпу і г.д. быць узорам для ўтварэння новых слоў». Прааналізаваныя словаўтваральныя тыпы з'яўляюцца дастаткова прадуктыўнымі толькі ў прыватных лакатыўных значэннях: N+ -ішч(а) – «Тэрыторыя, функцыянальна абмежаваная», N+ -н(я) – «Установы, прадпрыемствы па віду дзейнасці, якая ў іх адбываецца», N+ -нік – «Тэрыторыя, функцыянальна абмежаваная», V+ -льн(я) – «Установы, прадпрыемствы па віду дзейнасці, якая ў іх адбываецца, і іх часткі», V+ -нік – «Установы, прадпрыемствы па віду дзейнасці, якая ў іх адбываецца», V+ -ішч(а) – «Тэрыторыя, якая з'яўляецца вынікам дзейнасці чалавека».